

ARAP EDEBİYATINDA TEVKİ'ÂT VE EDEBÎ ÖZELLİKLERİ TEWQİ'ÂT IN ARABIC LITERATURE AND LITERARY FEATURES

Muhammet Selim İPEK*

Öz

Tevki'ât, halife ya da vâlilerin kendilerine iletilen isteklerin çözümüne dair kararlarını yazdıkları manâsı geniş, edebî sanatların kullanıldığı, tekellüften uzak ve etkili bir cümleden oluşan kısa yazılardır. Bu talepler gerek şikâyet, gerek bir rica ve gerekse de bir konuda istişareyi içermektedir. Tevki'ât sanatı İslâmî dönemde, özellikle de Abbâsiler döneminde devlet kurumlarının gelişmesi ve kitâbet sanatının gelişme dönemine girmesiyle kullanılmaya başlanmış, Kur'an'ın muhteva ve üslûbundan en çok etkilenen türlerden biri olmuştur. Tevki'ât, nesir sanatlarından biridir. Tevki'ât, dört halife döneminde zuhûr etmiş, Emeviler döneminde gelişmiştir. İslâmî fetihlerin artması, halifelerin, vezirlerin ve devlet adamlarının çoğalması sonucu özellikle Abbâsiler döneminde daha da olgunlaşmış, edebî manasını kazanmış ve bir nesir türü olarak yerini sağlamlaştırmıştır. Tevki'ât, yazar kişinin siyâsî ve edebî yönünü ortaya koyması bakımından da önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tevki'ât, Fennî Nesir, Emeviler, Abbâsiler, Belâgat.

Abstract

Tewqî'ât is a short story in which the caliphs and governors have written their decisions of the requests communicated to them. it consists literary arts and impressive expressions. These requests include complaints a request and consultation in a matter of concern. Tewqî'ât has started to use in İslamic period, especially in the period of Abbasids in which the state institutions had developed and the art of prose had entered the development period. It is one of the most affected species by the content and style of the Qur'an. Tewqî'ât is one of the prose arts. Tewqî'ât appeared during the period of four caliphs and developed during the Umayyads. With the rise of Islamic conquests and the rise of caliphs, viziers and statesmen, tewqî'ât became more mature, especially in the Abbasids period, gained the literary sense and strengthened its place as a prose type. Tewqî'ât is also important in terms of revealing the political and literary direction of the writer.

Keywords: Tewqî'ât, Artistic Prose, Umayyad, Abbâsid, Eloquence (Balâgat).

Giriş

تَوَقَّع fiilinden türeyen تَوَقَّع (Tevki') kelimesi, sözlükte "düşürme, yerine getirme, uygulama, kaydetme, imzalama" anlamlarına gelmektedir. "Tevki'ât (توقيعات)" ifadesi ise tevki' kelimesinin çoğuludur ve dilekçelere verilen kararları ifade etmektedir. Terim olarak halife, sultan ve emirlere gönderilen taleplere verilen cevapları veya sorunların çözümüne ilişkin karar sahibinin değerlendirmelerini içeren, metnin alt kısmına düşülen kısa ve özlü notlardır. Bu notlar talep edilen şeyin ne şekilde uygulanması gerektiğini ifade eder. Yani devlet adamının kendisine arz edilen durum hakkındaki olumlu veya olumsuz görüşünü belirtir.

Günümüzde "arzuhal, dilekçe" olarak ifade edilen, İslâmî dönemde bireylerin istek veya şikâyetlerini üst makamlara sunduğu bu yazıların içeriği kısaca olarak isimlendirilir; bu dilekçeler de ruk'a (yama, mesaj, not) diye adlandırılırdı (Emîn, 1997, 205).

Sadru'l-İslâm döneminde halifeler tevki'leri bizzat kendileri yazmış, bazen de hükmün verildiği mecliste oturan kâtip, halifenin yazılmasını emrettiği durumu onun adına yazmıştır. Yazılan tevki'atta çoğunlukla âyet, hadîs ve şiirden iktibâslar yapılmıştır (Zeydân, tsz, II/130).

Tevki' sanatı İslâmî dönemde, özellikle de devlet kurumlarının gelişmesinden sonra, diğer bir ifadeyle kitâbet sanatının gelişmeye başladığı dönemlerde kullanılmaya başlanmış, bu sebeple Kur'an'ın muhtevâ ve üslûbundan en çok etkilenen türlerden biri olmuştur. Halife ya da vâliler kendilerine iletilen isteklerin, ihtiyaçların veya sorunların çözümüne dair kararlarını bu taleplerin en alt kısmına manâsı geniş ve etkili bir cümle ile belirtmeye çalışmışlardır.

Tevki'ât, nesir sanatlarından biridir. Halife, emir ve vezirlerin kendilerine gelen taleplerin altına yazdıkları belîğ ve mu'cez ifadelerdir. Bu talepler gerek şikâyet, gerek bir rica ve gerekse de bir konuda istişareyi içermektedir (Hafâcî, 1992, 320).

Tevki'ât, dört halife döneminde zuhûr etmiş, Emeviler döneminde gelişmiştir (el-Fâhûrî, 1986, 371). İslâmî fetihlerin artması, halifelerin, vezirlerin ve devlet adamlarının çoğalması sonucu özellikle Abbâsiler döneminde daha da olgunlaşmış, edebî manasını kazanmış ve bir nesir türü olarak yerini sağlamlaştırmıştır.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, mselimipek25@gmail.com

Tevkî'ler, kesin emir olarak telakki edildiği gibi aynı zamanda büyük bir edebî öneme sahiptirler. İcâz, belâgat, mânâda isabet, lafızlardaki duygu yoğunluğu, ruhlarda sağlam bir etki bırakma gibi özelliklere sahiptirler. Bu etki hutbelerden ve risâlelerden kat kat daha fazla bir güce sahiptir (el-Fâhûrî, 1986, 371).

Kâtipler, tevkî' yazarken edebî sanatlar için birbirleriyle yarışmışlardır. En kısa ifadeyle en güzel mesajı verme yarışına girmişlerdir. Öyle ki tevkî'lerinde icâz güzelliği, ifade gücü ve tasvir güzelliği hâkim olmuştur (Hafâcî, 1992, 321).

Tevkî'ât genel olarak yazılan arzuhâlin içeriğiyle bağlantılı olarak kısa ve veciz bir şekilde yazılıp söz konusu dilekçeye bir cevap niteliği taşımaktadır. Secili ve tekellüften uzak olup olumlu bir cevap, ret, azar, açıklama, soru gibi değişik vurgular taşıyabilir. Çoğunlukla günümüzdeki âmir ile memûr arasında geçen resmî yazışmalardaki onaylamalara benzemektedir.

Tevkî'âtta bulunması gereken üç temel özellik şunlardır (ed-Dehîl, 2008, 22):

1- İcâz: Yani az lafızla anlamı bozmadan yeterli bir ifadeyle maksadı söylemektir.

2-Belâgat: Sözü'nün fasih olmakla beraber yer ve zamana uygun olmasıdır. Mananın en açık şekilde ve akıcı bir dille ifade edilmesidir.

3-İknâ: Talepte bulunan kişinin cevap almak istediği konuda tatmin olup tekrar bir cevap istememesini sağlamasıdır.

Şevki Dayf'a göre tevkî'ât, Fars kral ve vezirlerinin zulüm gören halkın şikâyet dilekçelerine durumla ilgili görüşlerini yazdıkları özlü kısa ifadelerdir. Abbâsî halife ve vezirlerinin bu sanatta Farsları taklit ettiklerini ifade etmektedir (Dayf, 1966, 489). Fars krallarının tevkî' sanatını kullandıklarını gösteren örnekler edebiyat kitaplarında mevcuttur. Bunlardan bazıları şunlardır:

Fars kralı Erdeşîr, ülke genelinde yaşanan bir kriz için şu tevkî'i yazmıştır (İbn Abdurabbih, 1983, IV/306):

مِنَ الْعَدْلِ أَنْ لَا يَفْرَحَ الْمَلِكُ وَرَعِيَّتَهُ مَحْزُونُونَ.

"Halk sıkıntı çekerken yöneticinin rahat yaşamaması adaleti gözetmektir."

Bu tevkî'den sonra hazinedeki bütün paranın halk arasında bölüştürülmesini emretmiştir. Böylece yönetim anlayışını ve siyâsetini icâzlı bir şekilde vurgulamıştır.

Bir adam, Fars kralı Kısra b. Kubâz'a, maiyetinden bir grubun kötü niyetli olduğunu ve bunların da isimlerini belirttiği bir dilekçe sunmuş, Kısra b. Kubâz ise bu dilekçenin altına aşağıdaki notu yazmıştır (İbn Abdurabbih, 1983, IV/306; Emîn, 1997, 206):

إِنَّمَا أَمَلِكُ ظَاهِرَ الْأَجْسَامِ لَا النَّيِّاتِ وَأَحْكُمُ بِالْعَدْلِ لَا بِالْهَوَىٰ وَأَفْضَحُ عَنِ الْأَعْمَالِ لَا عَنِ السَّرَائِرِ.

"Ben sadece bedenleri kontrol altında tutabilirim, niyetleri değil; sadece adaletle hükmedebilirim, hırsıyla değil; ve ancak eylemleri araştırabilirim, gizli saklı işleri değil."

Bu tevkî'de Kısra, şikâyet sahibine somut delillerle hareket edilmesi gerektiğini, şüphe ve kişisel menfaatlerle gerçek bir otoritenin sağlanamayacağını özlü bir şekilde vurgulamıştır.

Kısra'nın medih içerikli bir tevkî'i ise şöyledir (İbn Abdurabbih, 1983, IV/306):

طُوبَى لِّلْمَمْدُوحِ إِذَا كَانَ لِّلْمَدْحِ مُسْتَحِقًّا، وَلِلدَّاعِي إِذَا كَانَ لِلْإِجَابَةِ أَهْلًا.

"Övgü aldığı zaman buna layık olana ve davet ettiğinde davetine icâbet edilene müjdelersun!"

İçki meclisinde Kısra hakkında kötü sözler söyleyen bir topluluğu Kısra'ya bildiren birisine Kısra şu tevkî' ile karşılık vermiştir (İbn Abdurabbih, 1983, IV/306):

لَئِنْ كَانُوا نَطَقُوا بِاللِّسَانِ شَيْئًا لَقَدْ اجْتَمَعَتْ مَسَاوِيهَا عَلَى لِسَانِكَ فَحُرْحُكَ أَرْغَبُ وَلِسَانُكَ أَكْذَبُ.

"Onlar farklı şekillerde konuştu iseler onların kötülükleri senin dilinde toplanmış oldu; öyleyse senin suçun daha büyük ve sen daha yalancısın."

Yine Fars kralı Enû Şîrvân, kendisine zulmettiğini yazan bir adama şu tevkî'i yazmıştır (İbn Abdurabbih, 1983, IV/306):

لَا يَنْبَغِي لِلْمَلِكِ الظُّلْمُ وَمِنْ عِنْدِهِ يُلْتَمَسُ الْعَدْلُ، وَلَا يَبْخُلُ وَمِنْ عِنْدَهُ يَتَوَقَّعُ الْجُودُ.

"Krala zulmetmek yakışmaz, ondan adalet beklenir; o cimrilik etmez, ondan cömertlik beklenir."

Adaletle bilinen Anû Şîrvân, devlet yöneticilerinin adaletli ve halkın refahı için çaba sarf eden kimseler olması gerektiğini ifade etmektedir. Bir yönetici de olması gereken en temel iki özelliği bu tevkî' ile ifade etmiştir.

Enû Şîrvân bir tutuklunun kendisine yazdığı dilekçesine de şu tevkî' ile cevap vermiştir (İbn Abdurabbih, 1983, IV/306):

مَنْ رَكِبَ مَا نُهِِيَ عَنْهُ حَيْلًا بَيْنَهُ وَبَيْنَ مَا يَشْتَهُي

“Kim yasaklandığı şeyin peşine düşerse, kendisi ile arzuladığı şeyin arasına engeller girer.”

Bu tevkî‘, isteklerini yasal olmayan yollarla elde etmeye çalışan kişinin değil bu isteklerini elde etmesi, bunlara bir daha ulaşma ihtimalinin dahi ortadan kalkacağı ifade etmektedir.

Emrinde çalışan bir hizmetçisinin kalabalık bir aile olmaları nedeniyle geçim sıkıntısı çektiğini yazdığı bir dilekçeye Enû Şîrvân şu tevkî‘i yazmıştır (İbn Abdurabbih, 1983, IV/307):

إِنَّ اللَّهَ خَفَّفَ ظَهْرَكَ فَتَقَلَّتْهُ، وَأَحْسَنَ إِلَيْكَ فَكَفَّرْتَهُ فُتَبَّ إِلَى اللَّهِ يَتَّبِعُ عَلَيْكَ.

“Allah yükünü hafifletti, sen ise onu ağırlaştırdın; sana ihsanda bulundu, sen ise nankörlük ettin. Artık Allah’a tövbe et ki seni bağışlasın.”

Yine kendisine yalan bir haber veren bir adamın yazısına şöyle karşılık vermiştir:

بِاللِّسَانِ أَحْفَظُ رَأْسَكَ.

“Kelleni dilinle koru.”

Enû Şîrvân’ın bazı yakınlarının kendisine zulmettiğini ve mallarını aldığını söyleyen bir adamın yazısına şöyle cevap vermiştir:

لَا تُصْلِحُ الْعَامَّةُ إِلَّا بَعْضُ الْحَيْفِ عَلَى الْخَاصَّةِ؛ فَإِنْ كُنْتَ صَادِقًا أَبْحَثَكَ جَمِيعَ مَا يَمْلِكُهُ.

“Önde gelenlere verilen bazı cezalarla toplumu düzene koyabilirsin. Eğer dediklerin doğru ise onun sahip olduğu her şeyi sana vermeyi garanti ediyorum.” Bu durumdan sonra kralın yakınlarından hiç kimse haksızlık yapmamıştır.

Yukarıdaki örnekler, tevkî‘âtın Fars kral ve vezirlerinin de kullandığı bir sanat olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Arap edebiyatında ise İslâmî dönemde devlet ricâli tarafından çokça kullanılmış bir edebî tür haline gelmiştir. Özellikle Sadru’l-İslâm döneminde zuhûr etmiş, Emeviler döneminde gelişimini sürdürmüş, Abbâsiler döneminde ise zirveye ulaşmıştır. Tevkî‘ türü, Câhiliye döneminde yazının yaygın olmaması ve resmi yazışmaların bulunmaması sebebiyle mevcut değildir.

ARAP EDEBİYATINDA TEVKÎ‘ÂT VE EDEBÎ ÖZELLİKLERİ

1-Râşid halifelerin tevkî‘leri

Arap Edebiyatı tarihinde ilk tevkî‘in Hz. Ebubekir döneminde kullanıldığı söylenmektedir. Bunun sebebi Müslümanların öğrenme isteğine bağlı olarak yazının yayılmasıdır. Bu dönemde yazıyı kullananların sayısı artmıştır. Bunun yanında İslâm coğrafyasının farklı bölgelerindeki vâli ve komutanlara halifelerin emirlerinin gönderilmesi için risâlelerin yazılmaya başlanması da yazının gelişmesine vesile olmuştur (ed-Dehîl, 2008: 22).

Dûmetü’l-Cendel’de, Ridde hareketinde bulunan düşmana karşı ne yapması gerektiği hususunda emir isteyen Hâlid b. Velîd’e Hz. Ebubekir şu tevkî‘i yazmıştır (es-Seâlibî, 1994, 126; Safvet, 1937, I/530):

أَذُنْ مِنَ الْمَوْتِ تُوَهَّبُ لَكَ الْحَيَاةُ.

“Ölüme yaklaş ki sana hayat bahşedilsin.”

Burada öncelikli olarak verilen mesaj, İslâm inancına göre ölümün ebedî hayatın başlangıcı olması, Allah yolunda ölmenin de insana Cennet’i kazandıracığı ve Cennet’teki hayatın da hakikî ve ebedî olmasıdır. Ayrıca edebî yönden incelendiğinde الموت (ölüm) ve الحياة (hayat) kelimeleri arasında bedî sanatlardan biri olan tıbâk sanatı vardır.

Tıbâk, zıt anlamlı kelimelerin bir cümlede bulunması demektir (el-Cârim ve diğerleri, 2010, 260).

Hz. Ömer, Osman ve Ali tevkî‘ sanatını vâli ve komutanlarıyla yaptıkları yazışmalarda çokça kullanmışlar ve yazının da gelişmesine paralel olarak tevkî‘, edebî bir tür olma yönünde ilerlemeye başlamıştır.

Sa’d b. Ebî Vakkâs’ın, inşâ edeceği bir yapı için Hz. Ömer’e gönderdiği yazısının altına Hz. Ömer şu tevkî‘i yazmıştır (İbn Abdurabbih, 1983, IV/287):

إِنَّ مَا يُكْنَى مِنَ الْهُوَاجِرِ وَأَذَى الْمَطَرِ.

“Seni öğle güneşinin sıcağından ve yağmurun sıkıntısından koruyacak bir şey yap.”

Bu tevkî‘de bölgenin coğrafi şartlarının göz önünde bulundurulması ve fayda sağlayacak bir yapının inşâ edilmesi gerekliliği vurgulanmıştır. Ayrıca الهواجر (öğle sıcağı) ve المطر (yağmur) kelimelerinde seci vardır.

Seci, bir cümlede bulunan kelimelerin son harflerindeki fasılaların birbiriyle uyumlu olmasıdır (el-Cârim ve diğerleri, 2010, 253).

Hz. Ömer'in Amr b. el-Âs'a yazdığı bir diğer tevki' ise şöyledir (İbn Abdurabbih, 1983: IV/287):

كُنْ لِرَعِيَّتِكَ كَمَا تُحِبُّ أَنْ يَكُونَ لَكَ أَمِيرُكَ.

“Halkına karşı, komutanının sana karşı olmasını istediğin gibi ol.”

Hz. Ömer bu tevki' ile devlet yönetimindeki siyâsetini vurguluyor. İnsanlar arasındaki ilişkilerde “empati” kurulması gerektiğini, kişinin kendisine yapılmasından hoşlanmayacağı şeyleri başkalarına da yapmaması gerektiğini ifade ediyor. Özellikle de idareci konumundaki insanların yönettiklerine karşı sorumluluğunu ve hassasiyetlerini hatırlatıyor. Bu tevki'de de tıbâk ve seci sanatları görülmektedir. رعيتك (yönetilen) ve أميرك (yöneten) kelimeleri arasında hem zıtlık bakımından tıbâk hem de son harflerin uyumu bakımından seci sanatı vardır.

Hz. Osman kendisine bir topluluk tarafından sunulan ve Mervân b. el-Hakem'in zulmünden şikâyet eden dilekçenin altına Kur'ân'ı Kerim'den iktibâs yaparak şu ayeti tevki' olarak yazmış ve Mervân'a göndermiştir (es-Seâlibî, 1994, 126; İbn Abdurabbih, 1983, IV/287):

فَإِنْ عَصَوْكَ فَقُلْ إِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ.

“Eğer sana isyan ederlerse, ben sizin yaptıklarınızdan uzağım, de.”

Bu tevki'de Şuarâ' Sûresi'nin 216. âyetinden iktibâs (alıntı) yapılmıştır. Ayetin öncesinde yakın akrabaların haramlara karşı uyarılması ve bu uyarıları dikkate alanlara karşı merhametli davranılması gerektiği ifade edilmektedir. Uymamaları durumunda ise onların yaptıkları karşısında Allah'a sığınılması gerektiği söylenmektedir. Bu âyet ile Hz. Osman, Mervân'a halkı uyarmasını ve onlara karşı merhametli davranmasını istemektedir. Aşırılık yapmaları durumunda ise onlardan uzak durup Allah'a sığınmasını tavsiye etmektedir.

Yine Hz. Osman fakirlikten şikâyet eden bir adamın dilekçesinin altına şöyle bir tevki' yazmıştır (İbn Abdurabbih, 1983, IV/287):

قَدْ أَمَرْنَا لَكَ بِمَا يُبِيحُكَ وَكَيْسَ فِي مَالِ اللَّهِ فَضْلٌ لِّلْمُسْرِفِ.

“Senin için, ihtiyaçlarını karşılayacağın kadarını zaten emrettik; hazinede israf edene fazlası yoktur.”

Bu tevki' ile Hz. Osman, öncelikle devlet malının adaletli bir şekilde dağıtılması gerektiğini vurgulamış; ayrıca Kur'ân'ın israfla ilgili ayetlerine telmîh yapmıştır.

Telmîh, bedî' sanatlardan biri olup yaygın bir söze gönderme yapmaktır (Bulut, 2013, 328).

Hz. Ali, Hz. Osman'ın yaptığı bir iş hakkında kendisine yazı yazan Hz. Hüseyin'e şu tevki' ile cevap vermiştir (es-Seâlibî, 1994, 126):

رَأَى الشَّيْخَ خَيْرًا مِنْ مَشْهَدِ الْغُلَامِ.

“Saygı duyulan yaşlı birisinin düşüncesi genç bir çocuğun görüşünden daha hayırlıdır.”

Bu tevki'de hayat tecrübesi olan kişilerin fikirlerinin daha isabetli olacağı vurgusu yapılmıştır. Edebi sanat yönünden ise الشيخ (yaşlı) ve الغلام (genç) kelimeleri arasında tıbâk vardır.

Hz. Ali, insanların kıyamet günü nasıl hesaba çekileceğini soran Selmân-ı Farisî'nin bir yazısına şöyle bir tevki' yazmıştır (İbn Abdurabbih, 1983, IV/288):

يُحَاسِبُونَ كَمَا يُرْزُقُونَ.

“Rızıklandırıldıkları gibi hesaba çekilirler.”

Bu tevki'de de Kur'ân ayetlerine telmîh vardır. Örneğin Tekâsür suresinin 8. Âyetinde “And olsun, o gün nimetlerden sorulacaksınız” ifadesi vardır. İnsanların kendilerine ihsan edilen şeylerin şükürünü yerine getirmemeleri durumunda kıyamet günü zorluklar çekecekleri bu tevki' ile ifade edilmiştir. Bu tevki'de meânî sanatlardan icâzın güzel bir örneği görülmektedir.

İcâz, az lafızla manayı bozmadan maksadı söylemektir (Bulut, 2013, 143).

Hz. Ali, Talha b. Ubeydillah'ın bir yazısına ise bir meselden iktibâs yaparak şu tevki'i yazmıştır (İbn Abdurabbih, 1983, IV/287; el-Askerî, 1988, II/279):

فِي بَيْتِهِ يُؤْتَى الْحَكَمَ.

“Hakem olacak kişinin ayağına gelinir.”

Hz. Ali, kendisinden bir talepte bulunan Sa'sa b. Sûhân'ın yazısına da şu tevki' ile cevap vermiştir (İbn Abdurabbih, 1983, IV/288):

قِيمَةُ كُلِّ امْرِئٍ مَا يُحْسِنُ.

“Her kişinin değeri yaptığı iyilik kadardır.”

Râşit halifelerden aktarılan tevkî'ler anlaşılır, icâzlı ve verilen mesajda isabet kaydetmiş bir tür olarak ön plana çıkmaktadır. Bu tevkî'lerin âyet, hadis ve mesellerden de iktibâslarla ifade edildiği görülmektedir. Yine bu tevkî'ler hikmetli bir söz veya mesel yerine de kullanılabilir icâza sahiptirler. Fakat sonraki dönemlerle kıyaslandığında, Sadru'l-İslâm dönemindeki tevkî'lerin sayıca az olduğu ve ciddi bir gelişme gösteremediği görülmektedir. Bunun sebebi belki de bu edebî türün ilk kez Sadru'l-İslâm döneminde doğmuş olmasıdır.

2- Emevî dönemi tevkî'leri

Emevî halifeleri, kendilerine arz edilen dilekçeleri inceleyip içeriğine hâkim olduktan sonra bu yazıların altına tevkî' yazmayı gelenek haline getirmişlerdir. Bu yönüyle ilk Emevî halifesi Muâviye'den son Emevî halifesi Mervân'a kadar bütün halifelerden tevkî' örnekleri mevcuttur. Tevkî' yazmak halifelerle sınırlı kalmayıp el-Haccâc ve Ziyâd gibi birçok Emevî vâlisi ve komutanları tarafından da kullanılmıştır.

Emevîlerin ilk halifesi Muâviye, bir tevkî'inde şöyle demektedir (es-Seâlibî, 1994, 127):

نَحْنُ الرِّمَانُ مَنْ رَفَعْنَاهُ ارْتَفَعَ وَمَنْ وَضَعْنَاهُ انْضَعَّ.

“Biz, şu zamanda, kimi yüceltirsek yükselir, kimi alçaltırsak alçalır.”

Muâviye, bu sözle en geniş manada Emevî devletinin ve kendisinin gücüne işaret etmektedir. Ayrıca bu sözle edebiyattaki yeteneğini de sergilemektedir. Bu tevkî'de birbirine karşıt olmayan رفع ve ارتفع kelimeleri zikredildikten sonra aynı sıraya göre bu kelimelerin karşıtları olan وضع ve انْضَعَّ kelimeleri zikredilerek mukâbele sanatı sergilenmiştir. Böylece Muâviye, Kendi şahsında halife olarak gücünü ve edebî yönünü vurgulamıştır.

Yine Rebîa b. Isl el-Yerbûi'nin Basra'da yapacağı bir ev için Muâviye'den on iki bin kütük istediği yazısına Muâviye şu tevkî'i yazmıştır (İbn Abdurabbih, 1983, IV/288):

أَدَارِكُ فِي البُصْرَةِ أَمْ البُصْرَةُ فِي دَارِكِ؟

“Evin mi Basra'da yoksa Basra mı evinde?”

Bu tevkî'de de akis sanatı göze çarpmaktadır. Akis, bir cümledeki kelime gruplarının ters çevrilerek yer değiştirilmesiyle yeni bir ifade oluşturmaktır. Bu yer değiştirme ifadelerin sonunu başa, başını sona almak suretiyle gerçekleşir (Bulut, 2013, 238).

Abdullah b. Âmir'in Tâif'te kendisine bir toprak tahsis edilmesi için Muâviye'ye gönderdiği talebinin altına Muâviye şu tevkî'i yazmıştır (İbn Abdurabbih, 1983, IV/288; Safvet, 1937, II/491; el-Askerî, 1988, II/47):

عِشْ رَجَبًا تَرَّ عَجَبًا

“Receb'i yaşa ki şaşkınlığı göresin.”

Bu ifade bir Arap meselidir. Yaşamın bilinmeyen şeylere gebe olduğunu ve bazı şeylerin yaşayarak idrak edilebileceğini ifade etmektedir. Muâviye, icâzın güzel örneklerinden biri olan mesellerden iktibas yaparak tevkî'ini daha da etkili kılmıştır.

Emevî devletinin ikinci halifesi olan Yezid b. Muâviye, Müslim b. Aşabe el-Murrî'nin Hire halkının yaptıklarından dolayı kendisine yazdığı mektuba Kur'an'dan iktibâsla Mâide suresinin 26. âyetiyle cevap vermiştir (İbn Abdurabbih, 1983, IV/289):

فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ.

“Yoldan çıkmış toplum için üzülme.”

Yezid b. Muâviye, Abdullah b. Ca'fer'in halifenin hassasından bazıları hakkındaki dilekçesine şu tevkî' ile cevap vermiştir (İbn Abdurabbih, 1983, IV/289):

أَحْكُمُ لَهُمْ بِأَمْوَالِهِمْ إِلَى مُنْتَهَى آجَالِهِمْ.

“Onlara ömürlerinin sonuna kadar (yetecek) dilediklerini ver.”

Bu tevkî' ile her birine dokuz yüz bin dirhem verilmesini kararlaştırmıştır. Az lafızla maksadı yeterli bir şekilde ifade eden güzel bir icâz örneği olan bu tevkî', lafzi sanatların güzel bir örneğini de içermektedir. İfadedeki أَمْوَالِهِمْ ve آجَالِهِمْ kelimeleri secili olmalarının yanında muvâzene sanatına da güzel bir örnektir.

Halife Abdulmelik b. Mervân, Haccâc'ın Haşimoğullarından bir grubu şikâyet ettiği ve öldürülmeleri için kendisini kıskırttığı bir yazısına şu tevkî'i yazmıştır (es-Seâlibî, 1994, 128):

جَنَّبِي دِمَاءَ بَنِي عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، فَلَيْسَ فِيهَا شِفَاءٌ مِنَ الطَّلَبِ.

“Beni, Abdulmuttalib’in oğullarının kanından uzak tut; onların kanında isteğe şifa yoktur.”

Bu tevkî’de Emevi-Hâşimî çekişmesi göze çarpmaktadır. Ta’rîz (iğneleme) yoluyla Hâşimilere karşı duyulan soğukluk ifade edilmektedir.

Ömer b. Abdu’l-Aziz’in, kendisinden şehirlerinin onarımı için izin isteyen vâkilere yazdığı tevkî’i ise şöyledir (İbn Abdurabbih, 1983, IV/290):

إِنِّهَا بِالْعَدْلِ، وَتَقَّ طَرْفَهَا مِنَ الظُّلْمِ.

“Onu adaletle mamur kıl ve yollarını da zulümden temizle.”

Şehrin imarı veya temizliği için para isteyen zulüm ve haksızlıkla mücadele etmesi ve âdil davranması istenmektedir. العدل ve الظلم kelimeleriyle de tıbâk sanatı göze çarpmaktadır.

Abdumelik b. Mervân, el-Haccâc b. Yusûf’un Abdumelik b. Eş’as’ın kuvvetini bildirdiği risâleye şu tevkî’yi yazmıştır (İbn Abdurabbih, 1983, IV/289):

بِضَعْفِكَ قَوِيٍّ وَبِخُرْفِكَ طَلَعٍ.

“Senin zayıflığın sayesinde güçlendi; beceriksizliğin yüzünden de üstün geldi.”

Bu tevkî’de de ta’rîz yoluyla el-Haccâc eleştirilmiştir. ضعف ve قوي kelimelerindeki zıtlık da tıbâk sanatının bir örneğidir.

Süleymân b. Abdumelik, kendisini azletmekle tehdit eden Kuteybe b. Muslim’in risâlesine şöyle cevap vermiştir (İbn Abdurabbih, 1983, IV/290):

وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ.

“Sonuç, Allah’tan sakınanlarındır.”

Bu tevkî’ ile Süleymân b. Abdumelik’in Kur’ân’ı Kerim’de pek çok yerde zikredilen bir âyetle cevap verdiği görülmektedir.

Hişâm b. Abdumelik, Irak’taki valisine Hâricîlerin durumuyla ilgili bir mektuba şu tevkî’i yazmıştır (İbn Abdurabbih, 1983, IV/292):

ضَعَّ سِنْفَكَ فِي كِلَابِ النَّارِ وَتَقَرَّبَ إِلَى اللَّهِ بِقَتْلِ الْكُفَّارِ.

“Kılıcını cehennem köpeklerine indir ve kâfirlerle savaşarak Allah’a yaklaş.”

Bu tevkî’, Hişâm b. Abdumelik’in hâricîlere inanç yönünden bakış açısını ve onları kâfir kabul edip onlara acınmaması gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca Hişâm b. Abdumelik’in devlet yönetimindeki idarî tutumunu da gözler önüne sermektedir. النار ve الكفار kelimeleriyle de seci sanatı yapılmıştır.

Son Emevi halifesi Mervân b. Muhammed, Horasan vâlisi İbn Hubeyra’ya şu tevkî’i yazmıştır (İbn Abdurabbih, 1983, IV/293):

الْأَمْرُ مُضْطَرَبٌ، وَأَنْتَ نَائِمٌ وَأَنَا سَاهِرٌ.

“Durum endişe verici; sen uyuyorsun ben ise geceyi uyanık geçiriyorum.”

Bu tevkî’de muvâzene sanatı vardır. Muvâzene, iki fasılının vezin yönünden aynı olmasıdır (Bulut, 2013: 319). İfadede geçen نائم ve ساهر kelimeleri aynı vezindedir.

Daha önce bahsedildiği üzere tevkî’ sanatı sadece halifeler tarafından değil, vâli ve komutanlar tarafından da kullanılmıştır. Bir adamın, oğlunun itaatsizliğinden dolayı Ziyâd b. Ebîh’e yazdığı şikâyet mektubuna Irak valisi Ziyâd, şu tevkî’ ile cevap vermiştir (el-Fâhûrî, 1986, 372):

رَبِّمَا كَانَ عَفُوقُ الْوَالِدِ مِنْ سُوءِ تَأْدِيبِ الْوَالِدِ.

“Bazen çocuğun itaatsizliği babanın çocuğunu kötü yetiştirmesinden kaynaklanmaktadır.”

Bu tevkî’de cinâs sanatı görülmektedir. Cinâs, anlamları farklı iki lafız arasındaki söyleyiş ve yazılış benzerliğidir (el-Cârim ve diğerleri, 2010: 245). Burada الولد ve الولد kelimeleri arasında cinâs vardır.

Ziyâd, yöneticileri hakkında dava açan bir topluluğun yazısına da şu tevkî’ ile cevap vermiştir (İbn Abdurabbih, 1983, IV/299):

مَنْ أَمَّالَهُ الْبَاطِلُ قَوْمَهُ الْحَقُّ.

“Batılın eğdiğini hak doğrultur.”

Yöneticilikteki yeteneği gibi hatiplikteki yeteneğiyle de öne çıkan Ziyâd, sözündeki icâz ve söz sanatlarıyla kendini göstermiştir. Tevkî‘deki *الحق - قَوْمٌ و الباطل - أَمَالٌ* kelime grupları mukâbele sanatına örnektir.

Emeviler döneminin yönetici ve hatip sıfatıyla öne çıkan vâlilerinden biri olan Haccâc b. Yusuf, tövbe ettiği söylenen bir tutuklu hakkındaki yazıya Tevbe suresinin 91. âyetinden iktibâsla şu tevkî‘i yazmıştır (İbn Abdurabbih, 1983, IV/301):

مَا عَلَى الْمُحْسِنِينَ مِنْ سَبِيلٍ.

“..Güzel iş yapanların aleyhine hiçbir yol yoktur.”

3-Abbâsi dönemi tevkî‘leri

Tevkî‘ sanatı Abbâsiler döneminde oldukça fazla kullanılmış ve bir nesir türü olarak yerini sağlamlaştırmıştır. Bu, Abbâsiler döneminde fennî (sanatsal) nesrin gelişmesi, çeşitlenmesi ve hitâbetin yerini alması ile alâkalı bir durumdur. Abbâsî halifeleri de kendilerine arz edilen bütün risalelere tevkî‘ yazmışlar ve azımsanmayacak sayıda tevkî‘ günümüze kadar ulaşmıştır. Abbâsiler döneminde yazının halk arasında yaygınlaşması sonucu tevkî‘ sanatı da yaygınlaşmış, Abbâsilerin sonraki dönemlerinde çoğu Fars asıllı olan kâtip ve vezirler bu hususta onların üslûbunu takip etmişlerdir. Bu dönemde Dîvânü‘t-Tevkî‘nin kurulması da bu sanatın önemini ortaya koyan bir durumdur (Emîn, 1997, 206).

İlk Abbâsî halifesi es-Seffâh, erzâkının kısıtlanmasından şikâyet eden yakınlarından bir grubun yazısının altına şu tevkî‘i yazmıştır (İbn Abdurabbih, 1983: IV/293):

مَنْ صَبَرَ فِي الشَّدَّةِ شَارَكَ فِي النَّعْمَةِ

“Zorluğa sabır gösteren bolluğa ortak olur.”

Vezin yönünden aynı olan *النعمة* ve *الشدة* kelimeleri muvâzene sanatına örnektir.

Yine es-Seffâh, kardeşi Mansûr’un İbn Hubeyre ile ilgili kendisine defalarca danışmasının ardından ona şu tevkî‘i yazmıştır (İbn Abdurabbih, 1983, IV/293):

لَسْتُ مِنْكَ وَلَسْتَ مِنِّي إِنْ لَمْ تَقْتُلْهُ.

“Eğer onu öldürmezsen ne ben sendenim ne de sen benden.”

Mansûr, İbn Hubeyre ile savaşırken ona barış teklifinde bulunmuş ve İbn Hubeyre bu teklifi kabul etmiştir. Fakat Halife Seffâh’ın baskıları sebebiyle Mansûr, İbn Hubeyre’yi öldürmüştür. Bu tevkî‘, bu olayı işaret etmektedir.

Ebü Ca’fer el-Mansûr, iâşesi kesilen bir adamın yazısına Fatır suresinin 2. Âyetinden iktibâsla şu tevkî‘i yazmıştır (İbn Abdurabbih, 1983, IV/294):

مَا يَفْتَحُ اللَّهُ لِلنَّاسِ مِنْ رَحْمَةٍ فَلَا مُمْسِكَ لَهَا وَمَا يُمْسِكُ فَلَا مُرْسِلَ لَهُ مِنْ بَعْدِهِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

“Allah, insanlar için rahmetinden neyi açarsa artık onun rahmetini tutacak yoktur; neyi de tutarsa, ondan sonra onu gönderecek yoktur. O, Aziz ve Hakîm’dir.”

el-Mansûr, askerlerin kendisine isyan edip beytu‘l-mâl’ı yağmaladıkları hususunda Hind vâlisinin yazdığı yazıya şöyle bir tevkî‘ yazmıştır (ez-Zeyyât, tsz, 220):

لَوْ عَدَلْتَ لَمْ يَشْعَبُوا وَلَوْ وَفَيْتَ لَمْ يَنْهَبُوا

“Adaletli olsaydın isyan etmezlerdi; vefa gösterseydin zorla almazlardı.”

Mısır vâlisinin Nil nehrinin suyunun azalmasıyla ilgili şikâyetini yazdığı mektuba el-Mansûr şu tevkî‘i yazmıştır (İbn Abdurabbih, 1983, IV/295):

طَهَّرَ عَسَاكَرَكَ مِنَ الْفَسَادِ يُعْطِيكَ النَّيْلَ الْقِيَادَ

“Sen askerini fesattan temizle ki Nil nehri sana itaat etsin.”

القياد ve *الفساد* kelimelerinde seci vardır.

el-Mehdî, halkın itaatsizliğinden yakınan Ermeni bölgesi vâlisine A’râf suresinin 199. âyetinden iktibâs yaparak şu tevkî‘i yazmıştır (İbn Abdurabbih, 1983, IV/295; ez-Zeyyât, tsz, 131):

حُدِّ الْعَفْوُ وَأَمْرٌ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ

“Sen af yolunu tut, iyiliği emret, câhillerden uzak dur.”

Mehdi, bu tevkî‘ ile yönetimdeki politikasını ifade etmektedir.

el-Mehdî, Horasan vâlisinin halkla ilgilenmediğinden şikâyet eden bir yazının altına şu tevkî‘i yazarak Horasan vâlisine göndermiştir (İbn Abdurabbih, 1983, IV/295):

أَنَا سَاهِرٌ وَأَنْتَ نَائِمٌ.

“Ben bütün gece uyanığım, sen ise uyuyorsun.”

İfadede geçen نائم ve ساهر kelimeleri aynı vezindendir ve bu yönüyle muvâzene sanatına örnek teşkil etmektedir. Ayrıca zıt anlamlı olmaları sebebiyle de tıbâk sanatına örnektir.

Hârûn er-Reşid, bir vâlisine şu tevkî’i yazmıştır (İbn Abdurabbih, 1983, IV/297):

ضَعُ رِجْلَيْكَ عَلَى رِقَابِ أَهْلِ هَذَا الْبَطْنِ، فَإِنَّهُمْ قَدْ أَطَالُوا لَيْلِي بِالسُّهَادِ وَتَفَوُّوا عَنِّي لَذِيذِ الرَّقَادِ.

“Ayaklarını bu halkın boyunlarına koy; zira onlar uykusuz gecelerimi uzattılar ve gözlerimi tatlı uykudan alıkoydular.”

السهاد ve الرقاد kelimeleri arasında zıtlık yönünden tıbâk, aynı vezinde olmaları yönüyle muvâzene; son harflerinin aynı olması yönüyle de seci sanatı vardır.

Abbâsî vezirlerinden Yusuf b. el-Kâsım’ın bir tevkî’i de şöyledir (Safvet, 1937, IV/394):

إِنَّ إِسَاءَةَ الْمُحْسِنِ أَنْ يَكْفَ عَنكَ إِحْسَانَهُ وَإِحْسَانَ الْمُسِيءِ أَنْ يَكْفَ عَنكَ إِسَاءَتَهُ وَأَبْعَدَ مَا بَيْنَهُمَا!

“İyilik yapanın kötülüğü sana iyilik yapmaktan vazgeçmesidir, kötülük yapanın iyiliği ise sana kötülük yapmaktan vazgeçmesidir; ikisi arasında çok büyük bir fark vardır.”

Bu tevkî’de akis sanatının güzel bir örneği vardır. Tamlama ve kelime grupları ters çevrilerek yeni bir ifade oluşturulmuştur.

Amr b. Mes’ade’nin hâricilerden biri olan Damre el-Harûri’ye gönderdiği bir yazıyı inceleyen Ca’fer b. Yahyâ el-Bermekî, bu risalenin arkasına şu tevkî’i yazmıştır (Safvet, 1937, IV/386):

إِذَا كَانَ الْإِكْتَارُ أُلْبَغَ كَانَ الْإِيْجَازُ مُقْصَرًّا، وَإِذَا كَانَ الْإِيْجَازُ كَافِيًّا كَانَ الْإِكْتَارُ عِيًّا.

“(Sözü) artırmak daha belîğ ise (sözü) kısaltmak kusurdur(belîğ değildir); (sözü) kısaltmak (icâz) yeterli ise (sözü) uzatmak zayıflıktır.”

Cafer b. Yahyâ devrinin belâgat ve edebî üslubuyla öne çıkmış bir isimdir. Bu tevkî’inde iki cümle vardır ve her iki cümle de mukâbeleye örnektir.

Ayrıca الإكثار ve الإيجاز kelimeleri ile ألبغ ve مقصر kelimeleri arasında zıtlık vardır. Buradaki tam anlamıyla bir zıtlık değildir. مقصر kelimesi “belâgatten uzak” anlamında söylenmiştir. Tezât hissi uyandırılmıştır. Kastedilmeyen manalarıyla zıtlık ifade edilmiştir. Buna da ihâm-ı tezât denir (Bulut, 2013, 228).

Abbâsiler döneminde tevkî’leriyle meşhûr olan Fadl b. Sehl’in de sağlam ve belîğ tevkî’leri vardır. Zulme uğramış bir kişinin kıssasına Kur’ân ayetlerine telmihle şu cevabı yazmıştır (İbn Abdurabbih, 1983, IV/303):

كَفَى بِاللَّهِ لِلْمَظْلُومِ نَاصِرًا.

“Zulme uğramış kişiye yardımcı olarak Allah yeter.”

Fadl b. Sehl’in hâcibine yazdığı ve güzel bir icâz, seci ve muvâzene örneği teşkil eden bir diğer tevkî’i şöyledir (İbn Abdurabbih, 1983, IV/303):

تَمَهَّلْ وَتَسَهَّلْ

“Acele etme ve kolaylaştır.”

Abbâsî vezirlerinden Sâhib b. Abbâd, garip görünüşlü bir adamın sarayına girdiğini ve her şey kulak kabarttığını bildiren yazıya şu tevkî’i yazmıştır (es-Sealibi, 1994, 137):

دَارُنَا حَانَ وَيَدْخُلُهَا مَنْ وَفَى وَمَنْ حَانَ.

“Evimiz handır; oraya sözünde duran da durmayan da girebilir.”

حان ve وفى fiilleri arasında zıtlık bakımından tıbâk; isim olan حان ile fiil olan حَانَ arasında da cinâs vardır.

Abbâsiler döneminden günümüze gelen tevkî’ örnekleri oldukça çoktur. Bu da tevkî’ sanatının Abbâsiler döneminde edebî bir tür olarak yerini sağlamlaştırdığının bir işaretidir.

Sonuç

Tevkî’ât, belâgat sahasında icâzın en güzel örneklerinden birisidir. İcâz, ortama ve duruma uygun olarak az lafızla çok manâyı söz sanatlarıyla ifade etmektir. Bir diğer ifadeyle kullanılan ifadede “efrâdını câmi’ ağıyârını mâni” etmektir. Uzunca anlatılabilecek bir yargıyı kısa ve yeterli bir üslupla anlatmaktır.

Kur'ân ve hadislerde de hakim olan bu üslup belâgat alimlerince övülmüş, edebî tenkitte de dikkate alınan bir değer olarak kabul görmüştür. Bu yönüyle Tevkî'ât, edebî bir tür olarak zuhûr etmiştir.

Tevkî'ât, İslâmî dönemde fennî nesir türlerinden biri olup edebî bir sanat olarak gelişmiştir. İçeriğinde edebî sanatların bolca kullanıldığı bir nesir türü olmuştur. Sadru'l-İslâm, Emevî ve Abbâsî dönemlerinden bahseden birçok edebiyat kitabında ele alınmış, kitâbet sanatının gelişmesine bağlı olarak gelişimini sürdürmüştür. Kitâbet sanatının Abbâsiler döneminde zirveye ulaşmasına bağlı olarak tevkî' sanatı da bu dönemde zirveye ulaşmıştır. Abbâsî halifeleri, vezirleri, vâlileri ve komutanlarının hepsi bu türü gelenek haline getirmişlerdir. Söyleyenlerin edebiyattaki yeteneklerini ve siyâsetlerini göstermesi bakımından da bir vesika niteliğindedir. Müstakil bir tür olarak gelişimini sürdürmüş, kendine has özellikleri ve edebî kriterleri ile temâyüz etmiştir. İslâm'ın gölgesinde zuhûr etmiş ve gelişmiştir. Halifelerin çoğu tevkî' yazma işini bizzat kendileri üstlenmiş, bir kısmı da kâtiplerine yazdırmışlardır. Vezir, vâli ve komutanlar da tevkî' yazmaya ilgi göstermişler ve yazdıkları tevkî'ler günümüze kadar aktarılmıştır. Tevkî'lerde Kur'ân âyetlerinden, hadîslerden, mesel ve hikmetlerden iktibâslar yapılmıştır.

KAYNAKÇA

- el-Askerî, Ebû Hilâl (1988). *Cemheretu'l-Emsâl I-II*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Bulut, Ali, (2013). *Belâgat*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- el-Cârim, Ali ve diğerleri (2010). *el-Belâgatu'l-Vâdiha*. Pakistan: Mektebetu'l-Büşrâ.
- Dayf, Şevki (1966). *el-Asru'l-Abbâsiyyi'l-Evvel*. Kâhire: Dâru'l-Meârif.
- ed-Dehil, Hamd b. Nâsır (2008). *Fennu't-Tevkî'âtu'l-Edebiyye fi'l-Asri'l-İslâmî ve'l-Emevî ve'l-Abbâsî*. Mekke: Mecelle Câmia Ummi'l-Kurâ li-Ulûmî'-ş-Şerîati ve'l-Luğati'l-Arabiyyeti ve Âdâbihâ, c.13, s.1-31.
- Emîn, Ahmet (1997). *Duha'l-İslâm*. Kâhire: Mektebetu'l-Usre.
- el-Fâhûrî, Hanna (1986). *el-Câmi' fi Târîhu'l-Edebi'l-Arabi*. Beyrut.
- Hafâcî, Muhammed Abdulmun'im (1992). *el-Âdâbu'l-Arabiyye fi'l-Asri'l-Abbâsiyyi'l-Evvel*. Beyrût: Daru'l-Cil.
- İbn Abdurabbih, (1983). *el-İkdu'l-Ferîd I-IV*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- es-Seâlibî, (Abdumelik b. Muhammed b. İsmail), (1994). *Hâssu'l-Hâss*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Safvet, Ahmet Zeki (1937). *Cemheretu Resâli'l-Arab I-IV*. Beyrût: el-Mektebetu'l-İlmiyye.
- Zeydân, Corci (tsz). *Târîhu Âdâbi'l-Luğati'l-Arabiyye I-IV*. Kâhire: Daru'l-Hilâl.
- ez-Zeyyât, Ahmed Hüseyin (tsz). *Târîhu'l-Edebi'l-Arabi*. Kahire: Dâr Nahdati Mısır.